

Pačesová, Jaroslava

[Stojkov, Stojko. Uvod v bǎlgarskata fonetika]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1956, vol. 5, iss. A4, pp. 124-127

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101580>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Steinitzův v těchto kapitolách není zcela důsledný. Uvádí na př. mezi mluvními orgány nosní dutinu a definuje ji jako pasivní rezonanční dutinu, ale nezmiňuje se o tom, že kromě ní existují ještě další dvě, totiž ústní a hrdelní. I při popisu hrtanu najdeme jedno nedopatření. Podle autorova výkladu je postavení hlasivek stejné (t. j. stejně rozověřené) při dýchání a při artikulaci neznělých souhlásek, na př. *f*.

Při obecné klasifikaci dělí Steinitz hlásky na samohlásky a souhlásky, souhlásky pak dále na závěrové, úžínové, afrikáty a sonory. Směšuje tak různá kritéria, podle nichž se hlásky obvykle dělí. U afrikát podává kromě toho nedost přesný popis jejich artikulace. „Eine Affrikate ist eine enge, unlösbare Verbindung von an der gleichen Stelle gebildetem Verschlusslaut + Engellaut; z. B. russ. *č*, *c*.“ Z tohoto popisu může vyplynout klamný závěr, že na př. hláska *č* je složena z hlásek dvou, totiž *t* + *š*. Autor je si vědom tohoto nebezpečí, a proto pokračuje: „*č* ist eine Verbindung von erweichtem *t* und erweichtem *š*, welch letzteres bekanntlich selbständig im Russischen gar nicht vorkommt, so dass man *č* — absehen von seiner einfachen Länge — nicht in zwei selbständige Laute des Russischen zerlegen und damit die Verbindung auflösen kann.“ Jako příklad, kdy nejde o afrikátu, uvádí hlásku *ks*. (Obě následující hlásky mají různé místo artikulace a mohou se rozložit na hlásky dvě, totiž *k* + *s*, poněvadž obě v němčině samostatně existují.)

Nepřesně popisuje dále artikulaci hlásky *r*, ať už alveolárního nebo žípkového. Vibraci, t. j. typickou vlastnost *r*, vysvětluje jako střídání uvolnění a závěru, což by mohlo vyvolat představu, že závěr celého okraje jazyka je při kmitu jeho hrotu zrušen.

Kladně je nutno zhodnotit, že při klasifikaci hlásek uvádí Steinitz vedle výrazů německých (jež obvykle vysvětluje odpovídajícími výrazy latinskými) také názvy ruské.

Další kapitoly pojednávají o poměru fonetiky a fonologie. Na příkladech ilustruje rozdíl mezi fonémem a variantou. Také rozdílu hláska/písmeno věnuje náležitou pozornost. Nezapomíná ani na fonetickou transkripci a její význam. Ve zvláštní kapitole pak pojednává o otázce vývoje jak ruské, tak německé orthoepie, přihlížeje při tom k různým výslovnostním stylům.

Při popisu vokalismus podává nejprve přehled samohlásek německých a uvádí jejich charakteristické vlastnosti. U samohlásek ruských pak postupuje podobně. Řeší otázku jejich počtu, správně při tom odděluje přízvučné od nepřízvučných a uvádí místo jejich nejčastějšího výskytu. Připomíná i různou fonematickou funkci ruských samohlásek ve srovnání s německými, různou kvalitu i kvantitu. Podrobněji se zabývá problémem, jsou-li v ruštině *y* a *i* dva samostatné fonémy nebo pouze dvě varianty jednoho fonému *i*. I on dochází k názoru, dnes obecně přijímanému, že jsou to dvě kombinatorické varianty jediného fonému *i*. (Srov. na př. Romportlovu studii o ruském *y* *Slavia* 22, 1953, 529 n.)

U nepřízvučných samohlásek uvádí v souhlase s *Avanesovem* orthoepické normy dnešní ruštiny; bere v úvahu postavení ve slově, vzdálenost od přízvučky, souhláskové okolí. Jen ojedinelé se zmiňuje o výslovnosti ve slovech cizích, po případě cizích, ale zdomácnělých.

Podobně jako u samohlásek postupuje autor i při klasifikaci ruských souhlásek. Dělí je dle běžných kritérií podle místa a způsobu artikulace, znělosti, palatalisace, navíc pak podle kvantity. Podrobněji se zabývá podstatou palatalisace. Artikulační rozdíly hlásek palatalisovaných a nepalatalisovaných ilustruje sagitálními průřezy mluvidel. (Ale obraz palatalisovaného a nepalatalisovaného *m* je — snad nedopatřením — zaměněn.)

Mluvě o kvantitě souhlásek naráží na problém, mohou-li se v jazyce vůbec vyskytnout dlouhé oklusivy. Dochází k názoru, že typickou vlastností oklusiv není — jak se často předpokládá — výbuch, který není prodloužitelný, ale závěr, který prodloužen být může. Ne zcela jednotně postupuje při popisu jednotlivých ruských souhlásek. Zatím co některým věnuje celé samostatné kapitoly, jiné úplně přechází (na př. *ch*), jiné pak charakterizuje jedinou větou.

V poslední kapitole podává jen velmi stručně pojednání o spojování hlásek a o nejdůležitějších změnách z něho vyplývajících. Podrobněji o této otázce slibuje autor pojednati ve svých dalších publikacích.

Kniha podává jednoduché, někdy snad až příliš zjednodušující výklady. Správně vychází ze srovnání zvukového systému obou jazyků, ale často se spokojuje jen popisem základních prvků, zatím co hlubší problematikou se nezabývá nebo ji jen naznačuje. Bylo by si přáti, aby další slibované práce autorovy byly systematictější, protože jde o výklady určené především pro ty, kteří se s ruskou fonetikou setkávají po první.

J. Pačesová

Stojko Stojkov: Uvod v b'lgarskata fonetika. Sofia 1955, str. 176.

Uvedená publikace je, jak také autor sám připomíná, první knihou, která je věnována soustavnému rozboru zvukové stránky bulharštiny. V prvních paragrafech nacházíme běžné

dělení fonetiky (na synchronickou, diachronickou, obecnou, speciální, sluchovou a experimentální). Autor tu řeší i otázku poměru fonetiky a fonologie — dvou to (podle jeho názoru) odlišných disciplin a zdůrazňuje jejich význam pro jazyk mateřský i při vyučování cizím jazykům.

Druhá kapitola obsahuje popis mluvních orgánů a jejich funkce při artikulaci. Je bohatě doložena četnými ilustracemi. Poněkud zjednodušená jsou schemata postavení hlasivek. Znázorňují totiž jen tři postavení: 1. pro dýchání, 2. pro hlásky znělé, 3. pro šepot. Považuje tedy autor — stejně jako Steinitz v práci posouzené výše — postavení hlasivek za stejné při dýchání a při artikulaci hlásek neznělých.

Správně je popisována dvojí možnost činnosti hlasivek při explozivách. Výsledkem jedné je čistá výslovnost *p, t, k, b, d, g*, druhé pak artikulace aspirovaná *ph, th, kh, bh, dh, gh*. Těžko však lze souhlasit s výkladem, že aspirované explozivy se vyskytují v němčině, čínštině a angličtině. Autor má jistě pravdu, pokud se týče aspirace neznělých *p, t, k* (ač ani tu nejde o tyž stupeň aspirace ve všech uvedených jazycích), ale bylo by žádoucí upozornit, že znělé *b, d, g* aspirované nejsou.

(O důležitosti aspirace v případech neznělých exploziv *p, t, k* a její nepřítomnosti u znělých protějšků *b, d, g* v angličtině svědčí také názory sovětských fonetiků; srov. G. P. Torsujev, Obučeníje anglijskomu proiznošeniju, Moskva 1954.) Torsujev považuje, jistě správně, aspiraci anglických neznělých exploziv *p, t, k* za jejich nejdůležitější vlastnost a jmenuje velmi závažnou příčinu, proč musí být dodržována. Pro sluch Angličana vyznívají totiž neaspirované explozivy *p, t, k* podobně jako jejich znělé protějšky *b, d, g* a mohou s nimi i akusticky splynout. Vedle základního rozlišení *p, t, k* od *b, d, g*, daného protikladem „neznělá fortis“ : „znělá lenis“, se aspirované jeví jako podstatně důležitý rys, pomáhající angličtině rozlišit *p, t, k* od *b, d, g*. Př. slovo park (park) bez aspirace může Angličan za jisté situace vnímat jako bark (štěkati). Kdyby platilo Stojkovo tvrzení, že jak znělé, tak i neznělé explozivy jsou v angličtině aspirovány, ztrácela by aspirace v takových výrazech svou distinktivní funkci.

Jazyk může, jak autor uvádí v další kapitole, artikulovat třemi způsoby: koronálně (př. bulharské *t, d, n*), dorsálně (př. palatalisované *t', d', n'*) a konečně apikálně (kakuminálně, cerebrálně). Tyto tři poslední výrazy pokládá za souznačné a jako příklad na tento způsob artikulace uvádí anglické *t, d, n*. Poněvadž podle přiloženého sagitálního průřezu mluvidel je zřejmé, že autor má na mysli artikulaci prováděnou ostřím jazyka, vyhovoval by pro tyto hlásky pouze termín artikulace apikální. Hlásky kakuminální a cerebrální jsou artikulovány s hrotem jazyka vztyčeným k tvrdému patru (ne tedy k alveolám, jak je tomu u anglických *t, d, n*) nebo dokonce s hrotem jazyka obráceným nazpět. (O takto artikulovaných hláskách srov. na př. E. Šrámek, Panjabi Phonetics, Paris, str. 62—64, dále O. Švarný—K. Zvelebil, Some Remarks on the Articulation of the Cerebral Consonants in Indian Languages, especially in Tamil, Archiv orientální, Praha 1955, str. 374. Srov. i B. Hála, Úvod do fonetiky, Praha 1949, str. 109.) Žádná z takto artikulovaných hlásek se však nevyskytuje v angličtině, alespoň ne ve standardní jihoanglické výslovnosti. Autor mohl snad uvést příklady kakuminální artikulace z americké angličtiny a to ve spojení s hláskou *r* (card, part).

Artikulace hlásek bulharských i některých hlásek z jiných jazyků na př. českých, anglických, polských jsou ilustrovány jak palatogramy a linguogramy, tak i sagitálními průřezy mluvidel a konečně i pěkně provedenými kymografickými zápisy. U příkladů z jiných jazyků by se snad slušelo uvést prameny, odkud palatogramy nebo sagitální průřezy mluvidel byly převzaty.

Dostí podrobně se Stojkov zabývá akustickou podstatou bulharských hlásek. Na grafech znázorňuje typické vlastnosti zvuku (sílu, výšku a timbre) a ukazuje rozdíl mezi tóny a šumy. Probrá jednotlivé rezonanční dutiny ústní, nosní a hrdelní a srovnává je s fyzikálními resonátory. Pečlivě popisuje ústrojí sluchové i sluchový rozsah (bylo by však třeba opravit termín membrana basialis na membrana basilaris). Autor také není důsledný při uvádění cizojazyčné terminologie; vedle bulharských názvů najdeme tu porůznu názvy francouzské, české, latinské atd.

Samostatná kapitola je věnována dělení hlásek po stránce artikulační i sluchové. Při vysvětlování rozdílu samohláska/souhláska uvádí autor známé definice, na př. že samohláska je nositelem slabiky, souhláska pak není. Zároveň však podotýká, že ne každá samohláska musí být nositelem slabiky, na př. samohláska *u* ve slově pauza. Znamená to tedy, že za nositele slabiky považujeme v tomto případě samohlásku *a* nikoli dvojhlásku *au*. Dále uvádí že i souhlásky mohou být slabikotvorné, na př. české *r* a *l*.

Při popisu jednotlivých samohlásek soustřeďuje hlavně pozornost na velikost rezonanční dutiny, činnost jazyka, rtů i měkkého patra při artikulaci a na velikost čelistního úhlu.

Přihlíží k hláskovým variantám v různých bulharských nářečích. K srovnání s hláskami bulharskými užívá hlásek nejrůznějších jazyků, na př. češtiny, angličtiny, španělštiny, italštiny, albánštiny, srbochorvátštiny atd., což někdy přivádí k přílišné generalisaci. Na př. při popisu *č* srovnává tuto hlásku s anglickou mixed vowel, rumunskou *č* a albánskou *č*, a ilustruje na příkladech *bird*, *pálie*, *ěsthe*. V případě angličtiny má autor na mysli pravděpodobně krátkou mixed vowel, ale pak volí zcela nevhodný příklad. Ve slově *bird* se totiž vyskytuje dlouhá a přízvukná mixed vowel, foneticky i fonologicky zřetelně odlišená od mixed vowel krátké. V bulharštině však mezi přízvukným *č* a nepřízvukným *č* není takového odlišení. Také srovnání s albánským *č* (které se může vyskytovat jak v nepřízvukné, tak i v přízvukné slabice) bylo by zapotřebí doložit objektivním zjištěním. V charakteristice hlásek pak uvádí: v bulharštině je *u* střední, v angličtině otevřená (př. *good*), v italštině zavřená (*fuga*). Bylo by správně připojit, kde ve fonetické literatuře je vyloženo o otevřenosti *u* v angličtině a jeho zavřenosti v italštině.

Podobně jako při samohláskách postupuje autor i při popisu souhlásek. Vychází z obecného úvodu a velmi podrobně se pak zabývá souhláskami bulharskými. Stejně jako polská fonetička M. Džuska, i Stojkov používá k ilustraci souhláskových artikulací metody, jež svého času byla velmi moderní a používaná, dnes je však značně zastaralá (labiografie). (Srov. Maria Džuska, *Fonetyka polska*, cz. 1., *Artykulacje glosek polskich*, Kraków 1950.)

Zajímavý je výklad měkkých a změkčených hlásek v bulharštině. Je to thema, jimž se autor zabýval také ve svých speciálních studiích. (Srov. jeho *Palatální souhlásky ve spisovné bulharštině*, *Slavia XXI*, 1949, kn. 1—2, str. 76—85, nebo u nás K. Horálek, *K otázce měkkosti korelace souhláskové ve spisovné bulharštině*, *ČMF XXVIII*, 1942, str. 362—367 a *K otázce palatálních souhlásek v bulharštině*, *Slavia XX*, 1950, str. 57—60.) Z podrobností poznamenejme alespoň, jak se tyto hlásky jeví ve srovnání s českými palatálními explosivami. Bulharské *t', d', a k', g'* jsou si jak artikulačně, tak i akusticky velmi blízké (hlásky *t', d'* nejsou totiž palatální v pravém slova smyslu, ale pouze — podle autorova zjištění — poloměkké, polopalatální. Slovenština a čeština má měkké *t', d'*, ale nemá měkké *k', g'*. Proto měkké bulharské *k', g'* vnímá Čech jako *t', d'*. Bulhar pak naopak české *t', d'* jako *k', g'*. Na př. *D'uriš* v bulharštině zní jako *g'uriš* a bulharské *k'orav* v češtině jako *t'oraf*. Toto zjištění je zajímavé, autor zde však zaměňuje měkké *t', d'* za *t, d*. Jak v češtině, tak i ve slovenštině se totiž vyskytují pouze palatály *t, d*, nikdy však palatalisované *t', d'*. Totéž platí pro hlásku *n'*. Při popisu měkkého *l'* je doložen palatogram *l'* polského bez udání původu. (Je škoda, že tu nebylo přihlédnuto k novým radiografiím od M. Koneczné pro polštinu.)

Podrobně je podána klasifikace hlásek. I zde však najdeme místy nevhodné zevšeobecňování, pokud se týče artikulace hlásek v různých jazycích. Tak na př. jako hlásku čipkovou uvádí autor „zadní *r*“ v němčině a francouzštině. Bylo by záhodno odlišit *r* velární od *r* čipkového a vymezit oblasti jejich výskytu. Jako příklad na hlásky interdentální se uvádí *th, dh* v angličtině, albánštině a řečtině. Není však vůbec uvedeno ani jeden příklad ilustrující tyto hlásky ve slovech, ani tu není zmínka o tom, že artikulace *th, dh* v těchto třech jazycích není totožná (v spisovné normě jihoanglické je ostatně *th, dh* artikulováno postdentálně).

Samostatné kapitoly jsou pak věnovány kvantitě (autor pečlivě rozlišuje u jednotlivých hlásek délku absolutní, základní, posiční, funkční a emfatickou), dále pak taktu a slabice. Z podrobností poznamenejme alespoň, že kromě dělení slabik na otevřené a zavřené, krátké a dlouhé, uvádí autor ještě slabiky měkké a tvrdé, při čemž měkké jsou podle jeho výkladu *ty*, které mají přední samohlásky *e, i*, po případě měkké souhlásky, tvrdé pak *ty*, které obsahují velary *a, o*. Důkladně popisuje Stojkov přízvuk a různé jeho vlastnosti; přihlíží i k jeho fonologické funkci, hlavně ovšem v bulharštině, uvádí však příklady i z jiných jazyků. Melodii bulharské věty pak navíc ilustruje kymografickými zápisy. (Mimoходом: na schematu 112 v diagramu melodie prudce skočí křivka bez přechodu *d* na *a* ve slově *da*, a to o celý tón. Podle provedení diagramu by se mohlo zdáti, že kmitání hlasivek mezi *d* a *a* bylo přerušeno, ač tu běží o dvě znělé hlásky, navazující na sebe v téže slabice.)

Nezdá se také vhodným stavět vedle sebe srbochorvatské intonace a čínské tóny, poněvadž se od sebe liší jak zvukovým utvářením, tak i funkcí. Rovněž výklad, že hudební přízvuk se vyskytuje v srbochorvatské, slovinštině, litevštině, čínštině, japonštině a jiných jazycích je při své stručné formulaci poněkud příliš generalisující.

Fonetické změny dělí autor na dvě skupiny, změny částečné a úplné. Jako příklad změny částečné uvádí palatalisaci *t* před *i* nebo velární *n* v poloze před velárami. Úplnou změnou pak rozumí změnu jedné hlásky v hlásku druhou. Podrobněji pak pod tímto názvem uvádí asimilaci, disimilaci, metathesi atd. Asimilaci dělí běžně na regresivní a progresivní, nezmiňuje se však o rozdílech asimilace znělosti, místa, po případě způsobu artikulace. Jako jeden

z příkladů uvádí *grivna grimna*. I když je patrné, že tu jde o asimilaci artikulačního způsobu, přece jen by se mělo uvést, který z obou tvarů je v bulharštině spisovný, jde-li o tvary nářeční, ať už místní nebo vrstevné. Dále dělí autor asimilaci na částečnou a úplnou. Částečná je podle jeho definice ta, při níž se dvě hlásky pouze sblíží jednu nebo více vlastnostmi (vrabče—vrapče), úplná pak ta, při níž se dvě hlásky úplně vyrovnají (př. ot dávna — od dávna). Nejde tu podle našeho názoru, o žádný jiný druh asimilace než v předcházejícím příkladě; jde tu o slova s předložkami nebo předponami, kde působením asimilace na morfe-matickém nebo slovním švu vznikají dvě stejné souhlásky. Tato asimilace může — podle autorova tvrzení — dospět až k úplnému vypuštění stejné hlásky (př. edno — enno — eno, číslo — číslo — číslo). I zde však by bylo záhodno blíže vysvětlit, jde-li o tvary doložené z historického vývoje bulharštiny nebo existují-li oba tvary v různých dialektech, ať už místních nebo vrstevných. Totéž platí pro příklady na sandhiovou asimilaci jako *bez život — bež život*, *s žalost — z žalost — ž žalost*, a konečně i na disimilaci *doktor — dočtor — dochtor*, *koridor — kolidor*). Také výklad o artikulaci *n* bez explose jakožto jevu asimilač-ním je málo jasný.

Dále jsou popsány metathese, přehláska, labialisace, velarisace, delabialisace a develarisace, nasalisace a dénasalisace, redukce, elise, kontrakce, haplogogie, epenthese a jotace. Autor nezapomíná ani na vokální harmonii, i když se v bulharštině nevyskytuje a uvádí příklady z turečtiny. Ani zde však jeho formulace nebude asi obecně přijata. Vokální harmonie je podle jeho názoru svým způsobem progresivní asimilace, při níž samohláska v první slabice vykonává vliv na samohlásky ve všech slabikách ostatních. Jako příklad uvádí turecké *ev/evler*, *oda/odalar*, *kar/karlı*. Bylo by potřebí dodat, že nikoliv samohláska v první slabice (srov. tu *oda/odalar*), ale samohláska kmenová rozhoduje o barvě samohlásek, a to nikoliv ostatních, ale příponových (na př. plurálová přípona v turečtině je *er* nebo *ar* podle barvy kmenové samohlásky. I když některé vysvětlení najdeme v kapitole nazvané charakteristika kombinatorických změn, přece jen by bylo vhodné formulovat přesněji.

Poslední kapitoly věnuje autor vývoji písma, pravopisu, poměru řeči psané a mluvené a fonetické transkripci, a závěrem pak uvádí transkripcie bulharských textů.

Práce Stojkova navazuje na tradice pražské fonetické školy a vychází z podrobného rozboru konkrétního materiálu, získaného především cestou experimentální. V bohatém přehledu bibliografie je uvedena také řada prací českých, z nichž autor mnohdy vychází. Je to především Hálův—Sovákův *Hlas, řeč, sluch*. I když nikde v textu nenajdeme citace uvedených autorů, podobnost v základním rozdělení, většinou výkladů i vyobrazení je na první pohled zřejmá. Poctivě sebrání a uveřejnění materiálu je největším kladem této knihy, neboť je to první publikace, která jej pro bulharštinu soustavně podává a vykládá. Je proto vítaným přínosem pro studium fonetiky slovanských jazyků, kde pro bulharštinu jsme dosud neměli oporu v řadě objektivních zjištění. Některé linguistické postřehy a závěry bylo by však dobré v příštím vydání rozvést a zároveň je zpřesnit.

Jaroslava Pačesová

Alois Gregor: Slovník k zpěvům moravských Kopaničářů. Zvláštní otisk z *Vlastivědného věstníku moravského X*, 15—21, 33—63, Brno 1955.

Autor připravil tento slovníček původně jako doplněk k velké sbírce kopaničářských písní, které vydává známý sběratel moravských písní Jos. Černík. Není to první Gregorova práce tohoto druhu. Sluší zde připomenout, že již dříve několikrát doprovodil jazykovým rozbohem a slovníčkem vydání lidových písní (*Lidové písně z Hustopečska*, Praha 1950; *Lidové písně a tance z Valašsko-Kloboučka I*, Praha 1955; *Předmluva ke 4. vydání Bartošovy—Janáčkovy Kytice*, Praha 1953) a zasloužil se o to, aby tyto písně snadněji zdomácněly i v širších vrstvách. Tentokrát se však nespokojil pouze s tímto cílem. Protože jde o lexikální materiál cenný s hlediska jazykovědného, vydal jej značně rozšířený samostatně s uvedeným názvem pro potřeby moravské dialektologie. To je jistě třeba ocenit, zejména proto, že dialektologie trpí dosud velkým nedostatkem právě prací slovníkových. Chtěli bychom také upozornit, že slovníček může být velmi užitečný i pro práci našim etymologům. Bude ovšem třeba, a to připomíná naléhavě i sám autor v úvodě, aby dialektologové zacházeli s tímto materiálem obezřetně. I když jde o slovníček lidových písní kopaničářských, nebude možné jej mechanicky ztotožnit s lexikální zásobou kopaničářského nářečí. Mnohá slova zde uvedená mají totiž nepochybně oblast širší, sahající především dále na východ, na Slovensko, ale i na západ, na Moravu. (Srov. zejména slova z písní vojenských, ale i četná jiná.) Bude tedy třeba při práci s tímto materiálem nejprve ověřit, co z lexikálního bohatství zde uvedeného opravdu v kopaničářském nářečí žije jako živá součást jeho lexikální zásoby, a ovšem také to, v jakých různých významech užívá lid těchto slov v běžné řeči.